

Το μυστικό της γένεσης του καπιταλισμού.

Συνέντευξη στον Δημήτρη Ψαρρά. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 30-31 Μαΐου 2020, σ. 14.

Στο νέο σου βιβλίο ξεκινάς με ένα ερώτημα: «Πότε ξεκίνησε ο καπιταλισμός;» Γιατί θεωρείς το ζήτημα σημαντικό;

Το αρχικό μου ερέθισμα ήταν η διαπίστωση ότι στο ερώτημα αυτό περί των «απαρχών» έχει δοθεί μια ευρύτατη γκάμα διαφορετικών και αντιφατικών μεταξύ τους απαντήσεων, τόσο από οικονομολόγους, όσο και από ιστορικούς και άλλους κοινωνικούς επιστήμονες. Αυτό πολύ απλά αποκαλύπτει ότι έχουμε να κάνουμε με διαφορετικές αντιλήψεις για το τι συνιστά καπιταλισμό. Διότι για να κατανοήσουμε πότε και πώς (δηλαδή μέσω ποιων διαδικασιών) διαμορφώθηκε για πρώτη φορά το καπιταλιστικό σύστημα, πρέπει να κατέχουμε μια θεωρία του καπιταλισμού, να μας είναι σαφές ποια στοιχεία συνιστούν αναγκαία δομικά χαρακτηριστικά αυτού του συστήματος.

Είναι εντυπωσιακό, όπως διάβασα στο βιβλίο σου, ότι οι διαφορετικές προσεγγίσεις στο ζήτημα των απαρχών του καπιταλισμού διχάζουν εξίσου μαρξιστές και μη μαρξιστές θεωρητικούς. Ποιες περιπτώσεις θεωρείς χαρακτηριστικές;

Κατ' αρχάς αυτήν του Τζων Μείναρντ Κέινς, ο οποίος θεωρεί ότι ο καπιταλισμός ξεκίνησε στην αρχαία Βαβυλώνα και μεταλαμπαδεύτηκε στην αρχαία Ελλάδα και στη συνέχεια στον ελληνιστικό κόσμο και τη Ρώμη. Ο Μαξ Βέμπερ χοντρικά αποδέχεται αυτή την άποψη, αλλά διαχωρίζει τον «παραδοσιακό» από τον «σύγχρονο καπιταλισμό», θεωρώντας ότι ο τελευταίος διαμορφώθηκε χάρη στην προτεσταντική ηθική, που λειτούργησε ως το απαραίτητο για την ανάδυση του νέου συστήματος «πνεύμα του καπιταλισμού». Ο Βέρνερ Ζόμπαρτ, ο κορυφαίος θεωρητικός των οικονομολόγων της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής, ο οποίος εισήγαγε πρώτος και την έννοια «πνεύμα του καπιταλισμού», εντοπίζει αυτό το «πνεύμα» στην επιχειρηματική κουλτούρα του μικροβιοτέχνη και μικρεμπόρου που του έλειπε το χρήμα για να γίνει καπιταλιστής. Από τους μαρξιστές πάλι, μια μεταπολεμική αγγλοσαξονική Σχολή που παραμένει ισχυρή μέχρι σήμερα, υποστηρίζει ότι ο καπιταλισμός ξεκίνησε στον αγροτικό τομέα της Βρετανίας τον 16^ο και 17^ο αιώνα, ενώ αντίθετα άλλοι, μεταξύ των οποίων ο Καρλ Κάουτσκι και ο Λένιν θεμελίωσαν, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, την αντίληψη ότι ο καπιταλισμός, που αναπτύσσεται

πρώτα στις πόλεις, ενσωματώνει τον αγροτικό τομέα διατηρώντας τη μικρομεσαία οικογενειακή επιχείρηση, δηλαδή χωρίς αναγκαστικά να δημιουργεί έναν αγροτικό τομέα μεγάλων (καπιταλιστικών) επιχειρήσεων.

Υπάρχει κάτι που να ενοποιεί τις διαφορετικές σχολές σκέψης;

Αυτό που είναι χαρακτηριστικό σε όλους σχεδόν τους μη μαρξιστές είναι ότι αντιλαμβάνονται τον καπιταλισμό απλώς ως «επιχειρηματικότητα», δηλαδή ως μία δραστηριότητα κατόχων χρήματος που με την αγορά μέσων παραγωγής και «εργασίας» αποσκοπεί στην απόκτηση περισσότερου χρήματος. Δεν ενδιαφέρονται ούτε για τη μορφή που έχει η εργασία (αν πρόκειται, π.χ., για δούλους ή για ελεύθερους μισθωτούς), ούτε για τη συνολική κοινωνική οργάνωση, τους θεσμούς και τις «αξίες» που κυριαρχούν κλπ. Έτσι όταν βλέπουν, π.χ. στην αρχαία Αθήνα ή τη Ρώμη, πλούσιους μετοίκους να ασκούν εμπορικές ή βιοτεχνικές δραστηριότητες χρησιμοποιώντας την εργασία δούλων που έχουν αγοράσει, ανακαλύπτουν τον καπιταλισμό στις αρχαίες αυτές κοινωνίες. Μια μεγάλη μερίδα μαρξιστών από την άλλη, κυρίως όσοι θέλουν να βλέπουν τη γέννηση του καπιταλισμού στον αγροτικό τομέα, θεωρεί απλουστευτικά ότι η ιστορία αποτελεί μια λίγο-πολύ μηχανική διαδοχή κοινωνικών συστημάτων, κάθε ένα από τα οποία, αναπτυσσόμενο μετασχηματίζεται στο επόμενο ανώτερο σύστημα. Αφού η φεουδαρχία υπήρχε στον αγροτικό τομέα της κοινωνίας, ο καπιταλισμός αναγκαστικά γεννιέται εκεί, υποστηρίζουν. Παρότι οι προσεγγίσεις αυτές είναι θεωρητικά πληρέστερες από τις μη μαρξιστικές, χαρακτηρίζονται επίσης από μια απλουστευτική προσέγγιση στον καπιταλισμό, καθώς αγνοούν το χρηματοπιστωτικό σύστημα, η ανάπτυξη και κυριαρχία του οποίου αποτελεί αναπόσπαστο δομικό στοιχείο της καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων.

Δεν υπάρχει μια σαφής απάντηση στο ζήτημα «των απαρχών» στην ανάλυση του ίδιου του Μαρξ για τον καπιταλισμό;

Αντικείμενο της ανάλυσης του Μαρξ υπήρξε ο ήδη διαμορφωμένος καπιταλισμός και οι «κανονικότητες» που διέπουν τη λειτουργία του, ως συστήματος ταξικής εξουσίας και εκμετάλλευσης. Για το ζήτημα των απαρχών ή της γέννησης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων χρησιμοποιεί απλώς κάποια παραδείγματα, αλλά και θέτει τη βασική αρχή πάνω στην οποία πρέπει να στηριχθεί η όποια έρευνα: για να γεννηθεί ο καπιταλισμός «πρέπει να αντιπαρατεθούν και να έρθουν σε επαφή [...] από τη μια μεριά, κάτοχοι χρήματος [...] από την άλλη, ελεύθεροι εργάτες, πωλητές της δικής τους εργασιακής δύναμης» (*Το Κεφάλαιο*,

τ. 1^{ος}: 739). Σπεύδει όμως επίσης να επισημάνει ότι «στην Ιταλία [...] η κεφαλαιοκρατική παραγωγή αναπτύχθηκε νωρίτερα από αλλού» (όπ.π.: 741).

Αυτή η υπόδειξη του Μαρξ σχετικά με την Ιταλία ήταν και ο λόγος που προσανατόλισες την έρευνά σου στην περίπτωση του κράτους της Βενετίας; Μέσα από ποια διαδικασία αναδύθηκε ο καπιταλισμός εκεί;

Η υπόδειξη του Μαρξ ήταν ένας μόνον από τους λόγους. Η Βενετία, όπως και ολόκληρη η Μεσόγειος ήταν μια έντονα εμπορευματοποιημένη περιοχή. Όμως δεν επρόκειτο για καπιταλισμό. Μια σειρά από αστάθμητα ιστορικά γεγονότα, που σχετίζονται κυρίως με τους οικονομικούς ανταγωνισμούς, τους επαναλαμβανόμενους καταστροφικούς βενετο-γενουατικούς πολέμους που ξεκινούν τον δέκατο τρίτο αιώνα, τις κρίσεις στο βενετικό αποικιακό σύστημα, όπως και η πανώλη, λειτούργησαν ως οι ιστορικές συνθήκες και οι παράγοντες που τελικά οδήγησαν στην επικράτηση του καπιταλισμού στον βενετικό κοινωνικό σχηματισμό κατά το δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα. Αυτές οι συνθήκες οδήγησαν στο σχηματισμό τεράστιων μανουφακτουρικών επιχειρήσεων υπό κρατική ιδιοκτησία, οι οποίες οργανώθηκαν με βάση τη σχέση κεφαλαίου-μισθωτής εργασίας. Η συνάντηση του χωρίς ιδιοκτησία ή πρόσβαση στην κυριότητα των μέσων παραγωγής προλετάριου με τον συλλογικό κάτοχο χρήματος του βενετικού κράτους «στέριωσε» σε αυτές τις μανουφακτούρες. Κάτι ανάλογο συνέβη και στον τεράστιο βενετικό εμπορικό στόλο. Οι ναυτικοί, που προηγουμένως ήταν όλοι και έμποροι-συνεταίροι των καπετάνιων και πλοιοκτητών προλεταριοποιήθηκαν, ενώ οι κάτοχοι χρήματος που έλεγχαν τα πλοία μετατράπηκαν σε καπιταλιστές.

Τέλος, προκειμένου να υποστηριχθούν οι πολεμικές επιχειρήσεις, δημιουργήθηκε ένα τεράστιο εσωτερικό δημόσιο χρέος και μια αντίστοιχη δευτερογενής αγορά κρατικών ομολόγων, που αφενός εξέθρεψε μια προηγμένη δημοσιονομική διαχείριση και τις αντίστοιχες δημοσιονομικές πολιτικές και τεχνικές, και αφετέρου εδραίωσε (και επέκτεινε σημαντικά) την καπιταλιστική χρηματοπιστωτική σφαίρα. Μέχρι τα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώνα, η Βενετία είχε αναδειχθεί σε έναν καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό, εισάγοντας ουσιαστικά τον καπιταλισμό στην Ευρώπη, όντας παράλληλα θαλασσοκράτειρα στην Αδριατική και τη Μεσόγειο.

Ένα παρόμοιο δρόμο ακολούθησαν στη συνέχεια η Γένοβα και άλλα κράτη στην ιταλική χερσόνησο, η Μπρυζ, η Αμβέρσα, το Άμστερνταμ, το Άουγκσμπουργκ, το Λονδίνο...